

Wojciech Włoskowicz

Feldmarszałek porucznik czy generał dywizji? : przekład nazw austro-węgierskich stopni wojskowych

Lingwistyka Stosowana / Applied Linguistics / Angewandte Linguistik nr 13,
103-111

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wojciech WŁOSKOWICZ

Instytut Sławistyki PAN

***Feldmarszałek porucznik czy generał dywizji?* Przekład nazw austro-węgierskich stopni wojskowych¹**

Abstract:

Feldmarszałek porucznik (Lieutenant Field Marshal) or general dywizji (Major General)? Translating Austro-Hungarian Military Rank Names into Polish

The lack of Polish fixed equivalents of Austro-Hungarian military rank names is caused by the fact that these terms are culture-bound elements that belong to the historical legal reality and by the incongruence of A-H and Polish (conceptual) military rank systems. This lack leaves a great multitude of possible solutions. In the article the compared systems of military ranks are perceived as systems of concepts and analyzed in terms of Jost Trier's lexical field theory. This approach is supported with some examples of monolingual dictionary definitions of military ranks that are clearly based on an item's relations within a field. Despite some etymological parallels between A-H and Polish military rank names the systems they constitute belong to different "traditions" of military terminology — respectively to the German and French — which is to be observed mainly in the names of general ranks. Being bilateral signs, the rank names allow different translation solutions that constitute a continuum spread between two poles: a formal and a conceptual one that are analogous to the poles of formal and dynamic (conceptual) equivalence. The first one is achieved mainly by calques or loan translations whereas the latter by using ranks with similar position within the system.

Wstęp

Przekład nazw różnego rodzaju stopni służbowych, zawodowych czy naukowych stanowi nierzadko problem translacyjny, czego przyczyn upatrywać można w kulturowym ich uwarunkowaniu oraz przynależności do abstrakcyjnej rzeczywistości kreowanej. W przypadku nazw austro-węgierskich stopni wojskowych przekład na język polski utrudniony jest dodatkowo przez ich historyczny charakter i częściową nieprzystawalność systemów pojęciowych. W praktyce brak ekwiwalentów uznanych skutkuje wielością rozwiązań wybieranych w dwóch możliwych kontekstach przekładu — w ramach tłumaczenia oraz w ramach tworzenia polskiego oryginału opisującego rzeczywistość obcą.

¹ Artykuł niniejszy oparty został na fragmencie pracy magisterskiej autora (W. Włoskowicz 2009).

1. Stopnie wojskowe jako system pojęciowy

Podstawowym założeniem dotyczącym stopni wojskowych jest tutaj uznanie ich za (mikro)system pojęciowy zbudowany z pól pojęciowych opisywanych w kategoriach klasycznej teorii paradygmatycznej J. Triera obszernie relacjonowanej w językoznawstwie polskim przez W. Miodunkę (1980).

Mimo ograniczonej liczby elementów system stopni wojskowych ma strukturę dość złożoną. W większości krajów dzieli się na podsystemy w wojskach lądowych, siłach powietrznych i marynarce wojennej. Dla przejrzystości rozważań w dalszej części artykułu płaszczyzną odniesienia będą stopnie używane w piechocie. Poniższa tabela przedstawia fragment współczesnego systemu stopni Bundeswehry.

Laufbahn	Dienstgradgruppe	Dienstgrad
Offiziere	Generale	General
		Generalleutnant
		Generalmajor
		Brigadegeneral
	Stabsoffiziere	Oberst
		Oberstleutnant
		Major
	Hauptleute	Hauptmann
	Leutnante	Oberleutnant
		Leutnant

Tab. 1. Pojęciowy system stopni wojskowych Bundeswehry
(opracowanie własne na podstawie: *Dienstgrade der Bundeswehr*)

Korpus oficerów (*Laufbahn Offiziere*) dzieli się na grupy stopni (*Dienstgradgruppen*), które obejmują poszczególne stopnie. Jeśli rozpatrywać je w ramach klasycznej semantyki składnikowej, stwierdzić wypada, że jako pojęcia stopnie mają intensje tożsame ilościowo, a *Oberst*, *Oberstleutnant* i *Major* to hiponimy hiperonimu *Stabsoffizier*. Co więcej, kohiponimom brak w tym wypadku składnika dystynktywnego, który by je odróżniał, i w ramach grupy stopni *Stabsoffiziere* stopnie-pojęcia definiują się wzajemnie w sposób negatywny, tj. dany stopień w ramach grupy stopni jest tym, czym nie są pozostałe stopnie.

Na krótkie przypomnienie zasługuje tutaj klasyczna paradygmatyczna koncepcja pola językowego Josta Triera, którą na gruncie językoznawstwa polskiego zajmował się W. Miodunka (1980). Dla niniejszych rozważań najważniejszym założeniem Triera jest konieczność powiązania słowa z polem, w którym ono występuje:

Pole znaku słownego musi być aktualne (dla mówiącego i słuchacza), jeśli ma być zrozumiany pojedynczy znak słowny, a będzie on zrozumiany tylko zależnie od obecności pola. »Znaczy« on tylko

w ramach tej całości. Poza całością pola znaczenie nie może w ogóle występować. [...] To nie pojedynczy znak coś mówi, lecz system całości znaków może coś mówić wobec pojedynczych znaków. W ten sposób słowo łączy się z pozostałymi słowami tego samego pola pojęciowego w całość o własnych prawach i od tej całości otrzymuje swój zakres znaczeniowy. Właściwe znaczenie jakiegoś słowa poznajemy dopiero wtedy, gdy odgraniczymy je od znaczenia sąsiednich i przeciwstawnych słów. Ma ono sens tylko jako część całości, albowiem znaczenie występuje tylko w ramach pola (cyt. za W. Miodunka 1980: 20).

Grupa stopni, w ramach której stopnie definiują się wzajemnie w sposób negatywny, stanowi więc pole pojęciowe.

Pola jako całości częściowe są w koncepcji Triera zamknięte i odgraniczone od innych pól. Całe pole wypełnione jest dokładnie przez pojedyncze słowa, przy czym przesunięcie jednego z nich powoduje przegrupowanie w najbliższym sąsiedztwie, nie prowadząc jednak do zmiany granic pola (W. Miodunka 1980: 21). Jeśli więc za pole przyjąć grupę stopni wojskowych, to np. dodanie do niej nowego stopnia nie spowoduje jej przemieszczenia i nie zmieni jej granic w systemie. Wzajemne ograniczanie się elementów pola w przypadku tych stopni widoczne jest (w ramach danej grupy) chociażby w definicjach słownikowych. *Duden Deutsches Universalwörterbuch* (wydanie elektroniczne) definiuje stopnie poprzez podanie ich pozycji w ramach (części) systemu lub poprzez określenie stopni-pojęć sąsiednich: *Gefreiter* 'zweitunterster Mannschaftsdienstgrad', *Oberleutnant* 'Offiziersrang zwischen Leutnant u. Hauptmann', *Hauptmann* 'Offiziersdienstgrad der dritten Stufe (zwischen Oberleutnant u. Major)', *Oberst* 'höchster Dienstgrad der Stabsoffiziere'. Podobne rozwiązania przyjęto w *Słowniku języka polskiego PWN* (wydanie elektroniczne): *starszy szeregowiec* 'wyższy stopień szeregowca, pośredni między szeregowcem a kapralem', *kapral* 'najniższy stopień podoficerski w wojskach lądowych', *porucznik* 'oficer w stopniu niższym od stopnia kapitana; drugi stopień oficerski w Wojsku Polskim', *kapitan* 'najwyższy stopień młodszego oficera we wszystkich rodzajach broni (prócz kawalerii)'.

2. Stopnie wojskowe i ich nazwy

Abstrakcyjny charakter stopni jako pojęć oraz ich przynależność do rzeczywistości prawnej zacieśniają ich powiązanie z nazwami, które są też ważnym nośnikiem i odzwierciedleniem tradycji. Nazwy polskie (z czasów II RP oraz współczesne) i austro-węgierskie wpisują się przy tym w dwie różne tradycje wojskowości — odpowiednio francuską i krajów niemieckiego obszaru językowego, co widoczne jest dobrze w przypadku stopni generalskich, które w nazewnictwie polskim nawiązują do jednostek organizacyjnych wojska.

Zaznaczyć trzeba, że nazewnictwo niemieckiej proweniencji oddziaływało na polskie słownictwo wojskowe — w wieku XVII za sprawą istnienia wojsk autoramentu cudzoziemskiego, w XVIII natomiast przypuszczalnie pod wpływem saskim. Zdomowione są więc w polszczyźnie od co najmniej dwóch wieków potencjalne ekwiwalenty formalne: „generał major” i „generał lejtnant”.

Tabela 2 zawiera zestawienie stopni wojskowych i ich nazw używanych w armii austro-węgierskiej (od 1915 roku) oraz Wojsku Polskim (w 1939 roku).

Feldmarschall Generaloberst General der Infanterie Feldmarschalleutnant Generalmajor	marszałek Polski generał broni generał dywizji generał brygady
Oberst Oberstleutnant Major	pułkownik podpułkownik major
Hauptmann Oberleutnant Leutnant	kapitan porucznik podporucznik
Fähnrich	chorąży
Offiziersstellvertreter Stabs-Feldwebel Kadett Feldwebel Zugsführer Korporal	starszy sierżant sierżant plutonowy kapral
Gefreiter Infanterist	starszy szeregowiec szeregowiec

Tab. 2. Zestawienie stopni wojskowych i ich nazw używanych w armii austro-węgierskiej oraz Wojsku Polskim (opracowanie własne)

Jak widać, niektóre nazwy stopni w obu językach mają etymologię wspólną (*Korporal* — kapral, *Major* — major) lub paralelną (*Fähnrich* — chorąży, *Hauptmann* — kapitan). Możliwe jest zaproponowanie w odniesieniu do takich par określenia *ekwiwalenty etymologiczne*.

Omawiane nazwy są często przejrzyste, tj. w ich formie widoczne są relacje nazywanych stopni. Uwagę zwraca inna „perspektywa” w dodawaniu prefiksów — w języku polskim jest to perspektywa „w dół” (*pod-*), zaś w niemieckim — „w górę” (*Ober-*). Trudności powoduje to szczególnie w wypadku dwóch niższych stopni w grupie oficerów młodszych (*Subalternoffiziere*). Biorąc pod uwagę strukturę pól odpowiadających sobie w ramach dwóch systemów, uznać wypadałoby następującą odpowiedniość: *Oberleutnant* — *porucznik* i *Leutnant* — *podporucznik*. Z drugiej jednak strony z uwagi na etymologię i morfologię „ekwiwalentami etymologicznymi” są *Leutnant* i *porucznik*. Nazwę niemiecką etymologicznie interpretować można jako „zastępca”, zaś polską kojarzyć z „poruczaniem komuś czegoś” — w jeździe polskiej „właściciel” chorągwi — rotmistrz — nie kierował nią osobiście i zadanie to powierzał rzeczywistości dowódcy, niejako swojemu zastępcy — porucznikowi.

Ta odpowiedniość etymologiczno-pojęciowa widoczna jest w zestawieniu innych pól, np. oficerów starszych (*Stabsoffiziere*). *Oberst* odpowiada *pułkownikowi*, zaś *Oberstleutnant* (dosłownie: *porucznik pułkownika*) — *podpułkownikowi* (czyli niejako zastępcy pułkownika). Zależność ta i różnica perspektyw w dodawaniu prefiksów są

źródłem wątpliwości w doborze lub tworzeniu ekwiwalentów, tym bardziej że częśćka *-leutnant* pojawia się w nazwach innych stopni austro-węgierskich. Dotyczy to przede wszystkim nazwy stopnia *Feldmarschalleutnant* i powoduje wielość rozwiązań translatorskich nawet w przypadku wyboru polskiego ekwiwalentu formalnego. Jeśli bowiem tłumacz lub autor zdecyduje się przy przekładzie części *-leutnant* odwołać do ekwiwalencji dynamicznej, to ekwiwalent formalny całości przyjmie postać „feldmarszałek podporucznik”, jeśli zaś odwoła się do „ekwiwalencji etymologicznej”, jako ekwiwalent wybierze „feldmarszałek porucznik”.

Wspomniana różnica perspektyw prowadzi też może do tworzenia osobliwych kalek lub przekładów dosłownych. Przede wszystkim chodzi tu o przekład nazwy „*Oberleutnant*” jako *nadporucznik*. Forma ta odbierana być może dziś jako żartobliwa, była jednak używana przez Polaków z zaboru austriackiego. *Nadporucznik* implikuje też kolejną trudność. Nazwę *Leutnant* wypadłoby przełożyć w takim wypadku jako *porucznik*. Prowadzić może to do sytuacji, w której polski odbiorca tekstu (szczególnie nieznający nazw i systemu stopni austro-węgierskich) zaktywizuje w swojej świadomości niewłaściwe pole i uzna, że chodzi o drugi w hierarchii (licząc od dołu), nie zaś najniższy stopień oficerski.

3. Ekwiwalencja

Rozwiązania wybierane przy przekładzie nazw stopni postrzegać można jako spektrum rozpięte między dwoma biegunami, które w nawiązaniu do klasyfikacji E. Nidy (1964) nazwać by można biegunem ekwiwalencji dynamicznej oraz biegunem ekwiwalencji formalnej. Rozwiązania mieszczące się w pobliżu pierwszego charakteryzować się będą dążeniem do doboru możliwie bliskiego oryginałowi pojęcia kultury docelowej, znanego odbiorcy docelowemu, natomiast po drugiej stronie lokować będą się przekłady rozwiązań zorientowanych na podobieństwo formalne: kalki i przekłady dosłowne. Mniej więcej w połowie spektrum umiejscowić wypadałoby zaproponowane wyżej ekwiwalenty etymologiczne, gdyż o ich wyborze decyduje forma, ale forma znana odbiorcy.

W przypadku jednostek definiowanych (mikro)systemowo w wyborze ekwiwalentów dynamicznych chodzić będzie o odnalezienie pojęcia o zbliżonej pozycji w systemie znanym odbiorcy docelowemu. Ustalenie pozycji pojęcia w systemie wymaga jednak wyraźnego jego odgraniczenia, tj. posiadania przez pojęcie składnika dystyngtywnego, odróżniającego je od pojęć sąsiednich. Jak wspomniano wyżej, stopnie pojęcia należące do tego samego fragmentu systemu (grupy stopni) takich cech różnicujących nie posiadają, w związku z czym metoda ta możliwości swoje wyczerpuje na poziomie grup stopni — odpowiadających sobie pól pojęciowych. Odpowiedniość pól ilustruje powyższa tabela stopni austro-węgierskich i polskich (tab. 2).

Decyzja o przekładzie dynamicznym powoduje konieczność wyboru jednego „synchronicznego” systemu polskich stopni, który zestawiony ma być z oryginalnym. W powyższej tabeli zaproponowano system obowiązujący w roku 1939. Wydaje się on być najodpowiedniejszy z trzech powodów:

1. brak polskiego systemu stopni chronologicznie współistniejącego z austro-węgierskim;

2. system z 1939 roku ma także charakter historyczny;
3. zakładać można, że spośród polskich systemów historycznych jest on najsilniej obecny w świadomości polskiego odbiorcy docelowego.

Z tabeli 2 wynika, że w obu systemach w pełni pokrywają się ze sobą pozycje i struktury pól „szeregowcy”, „oficerowie młodszy” i „oficerowie starszy”. W wypadku stopni należących do tych grup wybór ekwiwalentów dynamicznych nie ulega kwestii. Trudność pojawia się natomiast w wypadku pól o odmiennej liczbie elementów, co widoczne jest w przypadku stopni generalskich:

Feldmarschall	marszałek Polski
Generaloberst	generał broni
General der Infanterie	generał dywizji
Feldmarschalleutnant	generał brygady
Generalmajor	

Tab. 3. Zestawienie pól pojęciowych

Rozwiązaniem mogłoby być uznanie ekwiwalencji kolejnych elementów pól (licząc od najniższych) i stwierdzenie luki pojęciowej:

Feldmarschall	marszałek
Generaloberst	-
General der Infanterie	generał broni
Feldmarschalleutnant	generał dywizji
Generalmajor	generał brygady

Tab. 4. Zestawienie pól pojęciowych z uwzględnieniem luki pojęciowej

Podobnie postąpiono np. w zestawieniu stopni wojskowych Wojska Polskiego, Bundeswehry i Nationale Volksarmee w *Słowniku wojskowym niemiecko-polskim* (E. Perkowicz et al. 1962).

Ekwiwalenty dynamiczne prowadzą do swego rodzaju nazewniczego udomowienia, przy którym konieczne jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy tłumaczenie bądź tekst ma oprócz wiedzy merytorycznej zawierać także wiedzę językową. Jeśli odpowiedź wypada twierdząco, rozwiązaniem mogą być dublety tłumaczeniowe, np. ekwiwalent dynamiczny połączony z formalnym (najczęściej zapożyczeniem-cytatem). Oczywiście w przypadku takiego dubletu nie można już mówić o pełnym udomowieniu, bowiem nazwa oryginalna wprowadza element egzotykcji.

4. Rozwiązania w tekstach

Jak zaznaczono na wstępie, przekład nazw stopni wojskowych odbywać się może w ramach tłumaczenia oraz w ramach tworzenia polskiego oryginału opisującego rzeczywistość obcą. Analizą objęto dwa polskie przekłady publikacji niemieckojęzycznych oraz jedną pracę polską. Wybierane przez tłumaczy i autorów rozwiązania nie

dają się zaklasyfikować jako charakterystyczne dla jednego z wymienionych kontekstów przekładu, w związku z czym wnioski z analizy publikacji polskojęzycznych — zarówno tłumaczonych, jak i oryginalnych — przedstawione zostaną łącznie.

Pierwszym wnioskiem jest brak ekwiwalentów uznanych i wielość rozwiązań wybieranych niekiedy nawet w ramach tego samego tekstu. Przykładem może być obecność w polskim oryginale dubletów o strukturze (nawiasy i kursywa według pisowni źródła):

- cytat + (tłumaczenie dosłowne): „*Feldmarschall* (marszałek polny)”,
- cytat + (ekwiwalent funkcjonalny): „*Feldmarschalleutnant* (generał dywizji)”,
- cytat + (kalka): „*Generaloberst* (generał-pułkownik)”.

Natomiast w jednym z analizowanych tłumaczeń (F. Forstner 2000) wyraźnie widoczny jest brak jednolitego wyboru ekwiwalencji formalnej albo dynamicznej, co ilustruje tabela 5:

austriacka nazwa stopnia	przełożono jako	potencjalny ekwiwalent dynamiczny	wybrano ekwiwalent
<i>Feldmarschall</i>	feldmarszałek	Marszałek	formalny
<i>General der Infanterie / General der Kavallerie / Feldzeugmeister</i>	generał piechoty generał kawalerii generał broni	generał broni	formalny
<i>Feldmarschalleutnant</i>	generał dywizji	generał dywizji	dynamiczny
<i>Generalmajor</i>	generał major	generał brygady	formalny

Tab. 5. Przekład nazw stopni wojskowych w tłumaczeniu pracy Forstnera (2000)

Inną niekonsekwencją stwierdzoną w omawianym tłumaczeniu jest przełożenie w podpisie ilustracji nazwy *Feldmarschalleutnant* jako „gen. lejtnant” (skrót od „generał lejtnant”).

W innym przekładzie (F. Stuckheil 2006) tłumacz pozostawia nazwy stopni *Generalmajor* i *Feldmarschalleutnant* jako cytaty w formie skrótów oryginalnych (*GM* i *FML*), rozwijając je do pełnego oryginalnego brzmienia przy pierwszym wystąpieniu. Rozwiązanie takie zakłada u odbiorcy znajomość austro-węgierskiego systemu stopni.

Niemal zawsze nazwy stopni od *Leutnant* do *Oberst* przekładane są z wykorzystaniem ekwiwalentów dynamicznych, na co prawdopodobnie wpływ ma przystawalność grup stopni (pól pojęciowych) odpowiadających sobie w obu systemach.

Kwestia pola jest też na ogół czynnikiem różnicującym w pewien sposób przekład nazw w kontekście tłumaczenia i polskojęzycznego oryginału. W analizowanych tekstach drugiego typu pojawiały się zestawienia wszystkich stopni. Czytelnik, niezależnie od wybranych rozwiązań przekładowych, zapoznawany był więc niejako z całym „obcym” polem pojęciowym. Sytuacja taka na ogół nie występowała w wypadku tłumaczeń i wybór ekwiwalentu formalnego (egzotyzację) uznać wypada za rozwiązanie lepsze o tyle, że stanowi sygnał, iż nazwa znaczy w ramach pola innego niż polskie.

Warto zwrócić też uwagę, że tylko jeden autor polskiego oryginału (J. Rydel 2001) wykonał pracę, jakiej oczekiwać wypadałoby od każdego tłumacza. Zestawił on bo-

wiem diachronicznie system dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych austro-węgierskich stopni oficerskich, po czym zrekonstruował go językowo, tworząc system nazw polskojęzycznych złożony niemal wyłącznie z ekwiwalentów formalnych. Oba zestawienia w publikacji przedstawione są w postaci tabel, czytelnik zapoznany zostaje więc z całym polem, w ramach którego znaczą używane w innych miejscach tekstu polskojęzyczne nazwy stopni. W całym tekście autor używa ich konsekwentnie, a dodatkową ich zaletą jest zachowanie przejrzystości nazw oryginalnych. Niektóre z wybranych ekwiwalentów to: *nadporucznik*, *general major*, *feldmarszałek porucznik*, *general kawalerii*, *general pułkownik*, *feldmarszałek*. Wyjątek stanowią nazwy *podpułkownik* (jako ekwiwalent dynamiczny nazwy *Oberstleutnant*) i *pułkownik* (ekwiwalent *Oberst*), których wybór uzasadnić można pełną przyległością pojęć, oraz wybór jako ekwiwalentu (formalnego) cytatu *Feldzeugmeister*, co autor uzasadnia w przypisie tym, że „polskie »zbrojmistrz polny« brzmi sztuczniej niż termin niemiecki”.

5. Podsumowanie

Po pierwsze, brak ekwiwalentów uznanych przekłada się na różnorodność rozwiązań. Po drugie, tłumacze nie zawsze wybierają jedną „strategię” przekładu nazw stopni wojskowych i dla danej nazwy nie stosują konsekwentnie jednego ekwiwalentu. Po trzecie, słuszne wydaje się być uznanie grup stopni za pola stanowiące jednostki, pomiędzy którymi szukać należy odpowiedniości przy zestawianiu i porównywaniu systemów w poszukiwaniu ekwiwalencji dynamicznej. Po czwarte wreszcie, wewnętrzna przystawalność ilościowa odpowiadających sobie pól prowadzi często do wyboru ekwiwalentów funkcjonalnych, zaś w wypadku jej braku popularniejsze są ekwiwalenty formalne.

Bibliografia

- Miodunka, W. (1980), *Teoria pól językowych*. Warszawa — Kraków.
 Nida, E. (1964), *Toward a Science of Translating with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden.
 Włoskowicz, W. (2009), *Österreichisch-ungarische Militärterminologie als Translationsproblem*. Praca magisterska przygotowana w Instytucie Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem dra Mirosława Moczulskiego.

Słowniki

- Duden Deutsches Universalwörterbuch*. (wydanie elektroniczne).
Słownika języka polskiego PWN. (wydanie elektroniczne).

Źródła

- Forstner, F. (2000), *Twierdza Przemyśl*. Warszawa.
 Perkowicz, E. et al. (1962), *Słownik wojskowy niemiecko-polski*. Warszawa.

Rydel, J. (2001), *W służbie Cesarza i Króla*. Kraków.

Stuckheil, F. (2006), *Drugie oblężenie Twierdzy Przemyśl. I. Okres działań ofensywnych*. Przemyśl.

Źródła internetowe

Dienstgrade der Bundeswehr, http://de.wikipedia.org/wiki/Dienstgrade_der_Bundeswehr#Offiziere, dostęp 9.01.2015.